

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

**з теми: «Гетьманування Петра Дорошенка: козацька Україна між
Варшавою, Москвою та Стамбулом»**

Виконав: студент спец. 014. Середня
освіта (Історія) та 032 Історія та
археологія
Українець Володимир Іванович

Керівник:
Газін В.В., кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
1.3. Основні принципи та методи дослідження.....	16
Висновок до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ II. ПРИХІД ДО ВЛАДИ І ПОЛІТИКА ПЕТРА ДОРОШЕНКА ПРОТЯГОМ 1665–1668 РР.....	22
2.1. Здобуття Петром Дорошенком гетьманської булави.....	22
2.2. Політика Петра Дорошенка в перші роки його гетьманування.....	29
Висновок до другого розділу.....	53
РОЗДІЛ III. СТАНОВИЩЕ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ТА ЗОВНІШНЬОГО ВТРУЧАННЯ В 1668 – 1676 РР.....	54
3.1. Політика гетьмана Дорошенка в умовах нового розколу України.....	54
3.2. Українсько-турецький союз 1669 р.: його наслідки.....	57
3.3. Боротьба з лівобережним гетьманом І. Самойловичем. Крах політики Петра Дорошенка в першій половині 70-х рр. XVII ст...	73
Висновок до третього розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	82
ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА.....	85

ВСТУП.

В історії Української національної революції XVII ст.. особливе місце займає гетьман Петро Дорошенко (1665 – 1676 рр.), який по праву вважається одним з найбільш послідовних продовжувачів справи та ідей Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького. Гетьманування Дорошенка стало завершальним періодом революції, а його падіння, на жаль, ознаменувало її поразку. У результаті тривала боротьба українського народу за національну державність та соборність виявилася марною під впливом непереборних внутрішніх та зовнішніх чинників.

Петро Дорошенко своєю діяльністю та ідеями символізував віковичне прагнення українського народу до існування у власній незалежній державі. Інтерес до нього завжди був надзвичайно високий, зокрема, і в середовищі фахівців істориків. Проте, оцінки його діяльності завжди відзначалися своєю полярністю. Часто вона визначалася панівною ідеологією, що спричинило появу спрощених, а то й цілком сфальсифікованих оцінок видатного українського гетьмана. Особливо це було помітним в російській та радянській історіографії, які традиційно всіх, хто виступав проти московського уряду «обдаровували» клеймом зрадника українського народу. До цього слід додати, що постать Дорошенка на сьогодні є недостатньо дослідженою і потребує уваги істориків.

Сьогодні назріла потреба відмовитися від однобічності й категоричності в оцінках діяльності гетьмана. У жодному випадку не можна ігнорувати значимості політичних подій і процесів, що відбувалися в Україні в другій половині XVII ст., оскільки без їх з'ясування не можна добитися відтворення цілісної картини суспільно-політичного розвитку Української держави.

Досліджуваний нами період (1665 – 1676 рр.) – невеликий проміжок часу, але він надзвичайно важливий для усвідомлення політичних процесів, що відбувалися у козацькій Україні. На цей час припали останні зусилля

української еліти реалізувати завдання, поставлені великим українським гетьманом Богданом Хмельницьким, утвердити незалежну Українську державу. У цей час чітко проявилася політика полівасалітетності, сповідувана Дорошенком, спроба зреалізувати ідею української державності за допомогою Османської імперії.

Об'єктом дослідження є історія України-Гетьманщини 60-х – 70-х рр. XVII ст.

Предметом дослідження є політика гетьмана Петра Дорошенка, за умов посилення зовнішньополітичного тиску на Україну з боку Речі Посполитої, Московської держави та Туреччини в 1665 – 1676 рр.

Метою дослідження є всебічне дослідження політики гетьмана Петра Дорошенка, спрямованої на реалізацію державних інтересів та збереження суверенітету в умовах геополітичного протистояння навколо України між Варшавою, Москвою та Стамбулом.

Для досягнення поставленої мети автор передбачає розв'язати наступні **завдання:**

- охарактеризувати основні джерела та історіографію проблеми;
- дослідити становище України-Гетьманщини на момент приходу до влади Петра Дорошенка;
- охарактеризувати шлях Дорошенка до гетьманської булави;
- окреслити основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики Дорошенка в перші роки свого гетьманування;
- проаналізувати розвиток стосунків Дорошенка з лівобережними гетьманами Д.Многогрішним та І.Самойловичем;
- визначити вплив політики сусідніх держав Московії, Речі Посполитої та Османської імперії на ситуацію в Україні та проаналізувати політику Дорошенка в умовах загострення внутрішньо- та зовнішньополітичного становища козацької України;
- проаналізувати передумови, зміст та наслідки укладення П.Дорошенком договору з Османською імперією;

- з'ясувати передумови та наслідки усунення Дорошенка від гетьманства;
- сформулювати висновки, проаналізувавши роль гетьмана Петра Дорошенка в історії України.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені часом гетьманування Петра Дорошенка (1665–1676 рр.). Нижня межа відповідає подіям, що призвели до обрання Дорошенка гетьманом Правобережної України, а верхня – часу його зречення, коли він передав гетьманські клейноди лівобережному гетьману Івану Самойловичу.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що її матеріали, основні висновки й положення корегують й уточнюють існуючі знання з ряду питань історії України другої половини XVII ст., завершального етапу Української національної революції, дозволяють уникнути повторення помилок в спеціальних студіях, підручниках тощо. Водночас, вони можуть бути використані для підготовки наукових праць, посібників, лекцій і спеціальних курсів з історії України у вузах та інших навчальних закладах.

Методологічною основою роботи стали принципи історизму та наукової об'єктивності. Для їх реалізації використані проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи. Це дозволило не лише простежити розвиток суспільно-політичних процесів в Українській державі періоду гетьманування Петра Дорошенка, а й змалювати його об'єктивний історичний портрет.

Структура роботи обумовлена метою, завданнями, характером та отриманими результатами дослідження. В її основу покладено хронологічно-проблемний підхід. Праця складається зі вступу, основної частини (трьох розділів та семи підрозділів), висновків, та списку використаних джерел й літератури.

ВИСНОВКИ

1. Період гетьманування Петра Дорошенка (1665 – 1676 рр.) припав на завершальний етап Української національної революції XVII ст.. Він характеризувався поглибленням суспільно-політичної кризи в Українській державі. Так, в цей час поглиблюється розкол козацької України, започаткований ще в 1663 р., коли гетьманська булава перебувала в руках дорошенкового попередника Павла Тетері. Відтак з перших днів свого гетьманування Дорошенко змушений був рахуватися з тим фактом, що його влада поширювалася лише на правобережну частину України.

Стосунки між лівобережною і правобережною частинами козацької України набули складного характеру. Їх керівництво, проголошуючи бажання зберегти цілісність держави, розглядало сам процес відновлення її єдності з кардинально протилежних позицій. Лівобережна козацька старшина вбачала можливість реалізації об'єднавчої ідеї лише за умови розриву стосунків з Польщею та повернення під "високу царську руку". У той же час на Правобережжі були достатньо сильними антиросійські настрої. Варто додати й існування особистого фактору, що набирив ваги під час постановки питання про гетьмана, який може очолити єдину державу. Лідери як лівобережного, так і правобережного козацтва вважали таким саме себе.

Розкол поглиблювався з виділенням Запорожжя у фактично окреме державне утворення. Січ проводила цілком незалежну від гетьмана політику й намагалася відігравати головну роль у політичному житті держави. Будучи притулком значної частини люмпенізованого козацтва, воно перетворювалося в центр опозиції до гетьманського уряду, середовище схильне до заворушень, яке легко піддавалося буд-яким, навіть явно демагогічним, закликам. Діяльність Січі була часто не на користь інтересам Української держави.

Несприятливою для Української держави була геополітична ситуація. Вона стала об'єктом військової та політичної експансії з боку сусідніх держав

– Речі Посполитої, Московської держави та Кримського ханства. Кожна зі сторін намагалася поширити свою владу на козацьку Україну, витіснивши звідти суперників.

Саме ці обставини визначили основні напрямки й завдання внутрішньої та зовнішньої політики уряду Петра Дорошенка. Основними з них стали: відновлення єдності держави й стабілізація в ній суспільно-політичної ситуації. Для їх досягнення гетьман намагався використовувати всі можливі методи як політичного, так і воєнного характеру.

2. У зовнішніх справах Дорошенко, використовуючи суперечності між сусідніми державами – Польщею, Росією, Кримським ханством та Османською імперією прагнув проводити політику балансування між ними. Саме в цьому були витoki політики поліівасалітетних зв'язків, яка особливо яскраво проявилася саме в період гетьманування Петра Дорошенка.

У 1669 р. Дорошенком було укладено договір про протекторат з Османською імперією. Причинами цієї угоди була, насамперед, змова між Польщею та Московською державою в Андрусові в 1667 р. Дана польсько-російська угода передбачала поділ між ними українських земель і фактично унеможлилювала об'єднання Української держави, що було головною метою діяльності Петра Дорошенка. Це штовхнуло українського гетьмана на пошук нового союзника, який би гарантував цілісність України і був спроможний надати необхідну військову і політичну допомогу.

3. Аналіз програми уряду П.Дорошенка як у внутрішній, так і в зовнішній політиці засвідчує спадковість низки її положень політичним курсам попередніх гетьманів – Б.Хмельницького, І.Виговського, Ю.Хмельницького та П.Тетері. При цьому він був найпослідовнішим продовжувачем справи Богдана Хмельницького. В основі їх діяльності, як і в політиці П.Дорошенка, лежало відстоювання ідеї цілісності Української держави, наявності в ній сильної та дієвої гетьманської влади, опорою якої була б міцна політична еліта. У зовнішній політиці названі гетьмани,

враховуючи геополітичне становище козацької України, намагалися проводити політику балансування між сусідніми державами.

4. Крах Петра Дорошенка як гетьмана був зумовлений переважно об'єктивними причинами. По-перше, його гетьманування припало на один з найскладніших періодів української історії, час, коли Українська козацька держава переживала процес руїни, коли внутрішні протиріччя і боротьба за владу тісно переплелися із зовнішнім втручанням у справи України. У цей час яскраво проявилася тенденція, котра не раз визначала долю української державності і в наступні століття – це незацікавленість в існування незалежної і цілісної Української держави з боку жодного з сусідів. По-друге, в період правління Дорошенка проявилася незавершеність у формування української національної еліти, яка неспроможна була відстояти національну державну ідею.

5. Петро Дорошенко був визначним сином українського народу, найпослідовнішим продовжувачем справи Богдана Хмельницького, який за умови більш стабільного політичного розвитку мав всі шанси зреалізувати ідею незалежної та соборної Української держави.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Національна бібліотека України. Інститут рукописів. Ф. II, № 15410. Стовбці Розрядного приказу. Белгородський стіл.
2. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. Колекція мікрофільмів 7. Документи і матеріали по історії України із фондів Центрального государственного архива древних актов СССР (Москва). Оп. 1. Спр. 428.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип. Э. Пратца, 1867. Т. 5. 335 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип. Э. Пратца, 1869. Т. 6. 279 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип В. В. Пратца, 1872. Т. 7. 398 с.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. Санкт-Петербург : Тип В. В. Пратца, 1875. Т. 8. 377 с.
7. Акты, собранные в библиотекахъ и архивахъ Россійской имперіи археографическою экспедиціею Императорской академіи наукъ. Санкт-Петербургъ : Тип. II Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1836. Т. 4. 500 с.
8. Источники малороссийской истории / [собранные Д. Н. Бантышем-Каменским и изданные О. Бодянским]. Москва : В Университетской Типографии, 1858. Ч. 1. 1649–1687. 339 с.

9. Величко С. В. Літопис / [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
10. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. Київ : Критика, 2006. С. 205–248.
11. Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. Київ : Критика, 2006. С. 283-299.
12. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / [пер. із староукр. Р. Г. Іванченка] Київ : Т-во «Знання» України, 1992, 192 с.
13. Літопис Самовидця / [підг. вид. Я. І. Дзира]. Київ : Наук. думка, 1971. 208 с.
14. Лист гетьмана Петра Дорошенка до запорожців, від 21 березня 1676 року. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus128.htm>
15. Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев : Университетская тип., 1859. Т. 4. 464 с.
16. Петро Дорошенко. Статті-прохання до турецького султана, від 1668 року, 10 серпня. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus117.htm>
17. Підгаєцькі пакти між Яном Собеським та Петром Дорошенком, від 19 жовтня 1667 року. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus114.htm>
18. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / [АН України, Археограф. коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України.

Підг. тексту до друку, передм., комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка]. Київ : Наук. думка, 1992. 336 с.

- 19.Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. / [упор., передм., приміт. В. Шевчука]. Київ : Дніпро, 2001. Т. 3. Кн. 1. Третя чверть XVII ст. 504 с.
- 20.Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. Серія 1. / [упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. Київ – Львів : НТШ, 2004. 1086 с.

Література:

- 21.Антонович В.Б., Бец В.А Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Киев : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1885. 110 с.
- 22.Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Київ : Час, 1993. 656 с.
- 23.Бантыш-Каменский Н. Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.). Ч. 3. Москва : Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1897. 319 с.
- 24.Борисенко В. Українська держава у др. пол. XVII ст. // Київська старовина. 1994. № 5. С. 2-7.
- 25.Газін В. Гетьман Павло Тетеря : соціально-політичний портрет (монографія). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 230 с.
- 26.Газін В. В. Декілька аспектів з історії національно-визвольного повстання 1664–1665 рр. у Правобережній Україні // II Міжнародний науковий прогрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / [Українське Історичне Товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет; ред.: Л. Винар, О. Завальнюк; ред. кол.: Л. Баженов, О. Баран та ін.]. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог : Вид-во НаУОА, 2006. Т. 2. С. 442-449.

- 27.Газін В. Між Москвою та Варшавою. «Українське питання» в 1654–1667 рр. Кам'янець-Подільський, 2019. 372 с.
- 28.Газін В. В. Прихід до влади та політика Петра Дорошенка як один з чинників московсько-польського «порозуміння» 1667 р. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол.: В. Степанков (відп. ред.), В. Смолій, Л. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. Т. 26 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 241-248.
- 29.Галактионов И. В. Проблема русско-польского союза в дипломатической практике А. Л. Ордина-Нащокина // Славяне и их соседи. Международные отношения в эпоху феодализма. Сборник тезисов. Москва : «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1989. С. 61-64.
- 30.Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 539 с.
- 31.Горобець В. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини др. пол. XVII – перш. чв. XVIII ст. Київ : Вид-во Інституту Історії НАН України, 1995. 70 с.
- 32.Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 480 с.
- 33.Горобець В. М. Московський договір гетьмана І. Брюховецького 1665 р. // Український історичний журнал. 2003. №6. С. 39-51.
- 34.Горобець В. Украинско-российские отношения и политико-правовой статус Гетьманщины (вторая половина XVII – первая четверть XVIII века). URL : <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz07.htm>.
- 35.Горобець В. «Це вікопомне склеювання знову в одне...». Зовнішньополітичні стимули та соціополітичні аванси для впровадження Гадяцької унії 1658 року // Український історичний журнал. 2009. №4. С. 48-66.

36. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Київ, 1989.
37. Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
38. Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 254-284.
39. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 576 с.
40. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. Нью-Йорк, 1985.
41. Дорошенко Петро. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
42. Історія українського козацтва: Нариси: у 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т.1. 800 с.
43. История Русов или Малой России. Москва : Университетская тип., 1846. 45 с.
44. Костомаров М. Історія України в життєписах визначних її діячів. Київ : Україна, 1991. 493 с.
45. Костомаров М. Руїна. Гетьманство Брюховецького // Історичні монографії. Тернопіль : Друк. І. Павловського, 1892. Т. 7. 151 с.
46. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. Київ : Стилос, 2002. 395 с.
47. Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 р. // Між війною і радіою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. Київ : Критика, 2006. С. 249-282;
48. Махун С. Петро Дорошенко – важкий вибір гетьмана // Дві Русі. Київ : Факт, 2003. С. 76-81.
49. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ : ВПОП "Дніпро", 1996. 262 с.

50. Мицик Ю. Андрусівське перемир'я 1667-го року очима польського хроніста Миколая Ємьоловського // Україна між Польщею та Росією : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ) / Упоряд. Є. М. Луняк; Музей гетьманства. Ніжин : НДГУ імені М. Гоголя, 2016. С. 87-90.
51. Мицик Ю. Браїлівська битва (1666 р.) в описі «Віршованої хроніки» // Наукові записки. Том 78, Історичні науки / Національний університет "Києво-Могилянська академія". 2008. С. 68-82.
52. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. під ред. В. А. Смолія. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
53. Новосельский А.А. Исследования по истории эпохи феодализма. Москва : Наука, 1994. 223 с.
54. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956. Київ, 2003. 241 с.
55. Окиншевич Л. Генеральна рада на Гетьманщині XVII-XVIII ст. Київ : ВУАН Наук. досл. каф. іст. України, 1929. 178 с.
56. Плохій С. Брама Європи. Пер. з англ. Романа Ключка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
57. Савич О. А. Андрусівське перемир'я 1667 року // Наукові записки інституту історії і археології АН УРСР. Київ : Вид-во. АН УРСР, 1946. Т.2. С. 131-151.
58. Санин Г.А. Правобережная Украина и русско-польские переговоры 1667 г. в Москве // История СССР. 1970. № 1. С. 132-144.
59. Санин Г. А. Россия и Украина в Вестфальской системе международных отношений (1648–1702 гг.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. Т.16 : На пошану професора А. О. Копилова. С. 305-322.

- 60.Санин Г. А. Русско-польские отношения 1667–1672 гг. и крымско-турецкая политика в Восточной Европе // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. Москва, 1979. С. 276-286.
- 61.Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 631 с.
- 62.Смолій В. А., Степанков В. С. Гетьман Петро Дорошенко // Укр. іст. журнал. 1992. № 7-8. С. 89-97.
- 63.Смолій В. А., Степанков В. С. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького // Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. під ред. В. А. Смолія. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. С.107-162.
- 64.Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. К., 1992
- 65.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 368 с.
- 66.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ : Альтернативи, 1999. 352 с.
- 67.Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. 447 с.
- 68.Смолій В., Степанков В. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть // Укр. іст. журнал. 1998. № 3. С. 3-12
- 69.Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011. 632 с.
- 70.Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ : Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. 320 с.

- 71.Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VI. Т. 11 – 12. История России с древнейших времен. Москва : Мысль, 1990. 671 с.
- 72.Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VII. Т. 13. История России с древнейших времен. Москва : Мысль, 1991. 630 с.
- 73.Степанков В. Петро Дорошенко: шлях до булави // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Київ, 2006. Вип. 6. С. 308-350.
- 74.Степанков В. С. Боротьба Петра Дорошенка за зміцнення правобережного гетьманства. Підгаєцька кампанія та її провал (серпень 1665 – жовтень 1666 років) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Т.4 (6). С. 226-234.
- 75.Степанков В. Відмова Варшави від миротворчого курсу врегулювання української проблеми політичним шляхом та її наслідки (серпень 1666 – січень 1667 рр.) // Проблеми історії країна Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 2. С. 110-123
- 76.Степанков В. Охматівська битва та її наслідки // Визначальні події воєнної історії України середини та другої половини XVII століття: збірник матеріалі науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2012. С. 18-25
- 77.Степанков В. Петро Дорошенко // Володарі гетьманської булави. Київ : Варта, 1995. С. 285-316.
- 78.Степанков В. Петро Дорошенко // Полководці Війська Запорозького: історичні портрети. Київ : Видавничий дім «КМ Akademia», 1998. Кн. 1. С. 101-120.
- 79.Степанков В. С. Утвердження влади Петра Дорошенка у Правобережній Гетьманщині (вересень 1665 – липень 1666 рр.) //

- Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. Т.19 : На пошану академіка В. А. Смолія. С. 45-67
80. Ульянов О. Г. Оружие «московского дела» в событиях русско-польской войны 1654-1667 годов (по данным описей Государевой оружейной казны) // Война и оружие: Новые исследования и материалы. Труды Третьей международной научно-практической конференции 16-18 мая 2012 г. Санкт-Петербург, 2012. Ч. III. С. 304-320
81. Флоря Б. Внешнеполитическая программа А. Л. Ордина-Нащокина и попытки ее осуществления. Москва : Индрик, 2013. 448 с.
82. Чухліб Т. Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості а Андрусові 1667 р. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип.3. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. С. 193-206.
83. Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 86 с.
84. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.
85. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 288 с.
86. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665–1676 рр.) // Укр. іст. журнал. 2007. №1. С. 39.
87. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.

88. Чухліб Т. Ідея відновлення Гадяча 1658 у політичних концепціях П.Дорошенка (60-ті – перша половина 70-х рр. XVII ст.) // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П.Сохань, В.Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 240-268
89. Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ : Вид. дім «Києво-Могшилянська Академія», 2010. 446 с.
90. Чухліб Т. В. Правобережна Україна в міжнародних договорах у другій половині XVII – на початку XVIII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань). Київ-Черкаси, 1993. С. 81-86.
91. Чухліб Т. «...Татар немає чого боятися, бо татари нам не вороги»: особливості відносин українського Гетьманату з Кримським ханством // Крим від античності до сьогодення: Історичні студії. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 165-223.
92. Чухліб Т., Стецишин О. Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією // Політика і культура, № 43 / 26 листопада – 2 грудня 2002
93. Шевчук В. Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 392 с.
94. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.
95. Яковлева Т. Г. Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVII ст. // Укр. іст. журнал. 2003. №2. С. 14-24.
96. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини : Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). Київ : Основи, 2003. 644 с.
97. Яковлева Т. Украинский вопрос в русско-польских переговорах 60-х гг. XVII в. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип.3. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. С.179-192.
98. Korzon T. Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674. Krakow : Naklad Akad. Um., 1898. Т.1. 586 s.

99. Wójcik Z. Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699) // Historia dyplomacji polskiej. T. II (1572–1795) / pod red. Zbigniewa Wójcika. Warszawa : PWN, 1982. S. 181.
100. Wójcik Z. Między traktatem andruszowskim a wojną turecką stosunki polsko-rosyjskie 1667-1672. Warszawa : PWN, 1968. 326 s.
101. Wójcik Z. Jan Sobieski 1629-1696. Warszawa : KiW, 1983. 617 s.
102. Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza. Warszawa : PWN, 1959. 281 c.